

**KISWAHILI
KARATASI YA 3
KIDATO CHA 4**

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA

SEHEMU A: FASIHI SIMULIZI

1

a) Bembelezi/ Bembea: lala mtoto:wimbo unambembeleza mtoto alale (2x1)

b) Huimbwa na walezi wa mtoto

Huimbiwa watoto wachanga.

Huimbiwa Kwa Sauti nyororo.

Huonyesha hisia za mlezi.

Maneno hurudiwarudiwa.

Vifungu vifupivifupi hutumiwa.

Huambatana na kumpapasapapasa mtoto kwa upole. (5x1)

c) Hufunza utamaduni.

Hufunza lugha ya mama/ mlezi.

Huliwaza mtoto mama akiwa mbali.

Humbembembeleza mtoto alale.

Mlezi hutoa malalamiko take.

Hufunza mtoto mahusiano ya watu. (4x1)

d) Biashara- Alienda sokoni

Ukulima: ndizi na maziwa

Ufugaji : kinofu (2x1)

e) Takriri : lala mtoto lala

Tashbihi : tanona ja ndovu. (2x1)

f)

i. Kukosa idhini ya kufanya utafiti kutoka uongozi wa kiserikali au wazee wa kijiji

ii. Usafiri

iii. Ukosefu wa usalama

iv. Vikwazo vya mawasiliano

v. Kupitisha muda wa kufanyia utafiti

vi. Kushindwa kufasiri lugha kutoka lugha asilia hadi pokezi

vii. Mafanani kudai kulipwa

viii. Mafanani kukataa kuwasilisha wakiogopa ugeni wa mtafiti (za kwanza 5x1)

SEHEMU B: RIWAYA

NGUU ZA JADI Clara Momanyi

2.a.

- i. Taswira-lililokuwa likielekea mwambani
- ii. jazanda-kukitia kichwa chake kinywani mwa samba
- iii. swali balagha.-lakini angeliweza vipi kupambana na utandu wa mahasidi hao?
- iv. nahau- kuliokoa jahazi

(alama 4x1)

b.

- i. ufisadi umekithiri katika nchi ya Matuo. Watu wenye ushawishi kama Sagilu hawakulipa kodi na waliagiza hata bidhaa hatari kama maziwa ya watoto yenye sumu.
- ii. Kulikuwa na ukabila. Mangwasha anaeleza jinsi waajiiwa wengi katika ofisi ya chifu walikuwa wa kabila lake mshabaha.
- iii. Ubaguzi katika ajira. Utawala wa mtemi unawabagua waketwa wakati wa ajira.
- iv. Uhaba wa ajira. Vijana wengi waliokuwa wamehafilika kutoka taasisi za elimu walikosa kazi.
- v. Ukiritimba wa kiuchumi. Sagilu anamiliki nyenzo zote muhimu za kiuchumi
- vi. Unyakuzi wa mali ya umma. Nanzia ananyakua jengo moja refu katikati ya mji.
- vii. Unyakuzi wa ardhi ya wanajamii. Sagilu napanga kunyakua ardhi ya wanamatango.
- viii. Kufutwa kazi kiholela. Mangwasha anapigwa kalamu katika ofisi ya chifu kwa kuunga mkono kampeni za Lonare.
- ix. Mshahara mdogo kwa wafanyikazi. Mshahara anaolipwa Mangwasha haukuhudumia familia yake.
- x. Ukosefu wa elimu miongoni mwa vijana. Mangwasha aliwaona vijana wakizurura mtaani.
- xi. Kutelekeza watoto wa kiume na kuishia kuingilia matumizi ya dawa za kulevyu.
- xii. Watoto wa kike wanatumiwa katika biashara ya ngono. Sihaba anamiliki danguro anapotumia wasichana wadogo.
- xiii. Ulanguzi wa mihadarati. Ngoswe namiliki mtandao wa ulanguzi wa dawa za kulevyu.
- xiv. Matumizi ya pombe haramu. Mrima wanabugia pombe harmu
- xv. Ukwere. Sagilu anajihusisha kimapenzi na Cheiya ingawa ana mke.
- xvi. Utekaji nyara. Utawala wa Lesulia unamteka nyara Lonare ili asishindane naye katika uchaguzi.
- xvii. Uharibifu wa mazingira. Viongozi walichimba mchanga na kukata miti bila kujali. (10 x1)

c. Mrejelewa ni Lonare.

- i. Lonare ni kelelezo cha viongozi waadilifu. Hashiriki katika maovu ya wanasaiasa
- ii. Anaonyesha changamoto za wakombozi katika jamii k.v kutekwa nyara
- iii. Kielelezo cha unyenyekevu licha ya kuwa katika tabaka la juu.
- iv. Anachimuza maudhui ya mshikamano wa kijamii. Anashirikiana na Mangwasha kumtafuta Mrima
- v. Ni kelelezo cha wanaharakati wasiokata tama licha ya changamoto ya kutekwa nyara.
- vi. Kielelezo cha uwajibikaji katika malezi ya watoto wake.
- vii. Amejenga maudhui ya ukombozi wa jamii ya Waketwa.

(6x1)

3.

- a) Maneno ya **Sagura** kwa **Mrima**, **nyumbani kwa Mrima**. Alikuwa akimkejeli Mrima kwa kupokea bahasha yenye pesa za kumhonga ili kumsaidia Sagilu na Mtemi Lesulia kwenye kampeni zao. (4x1)

b)

- i. tadmini ; aliyemsaliti Yesu Kristo
- ii. balagha; unajua mtuhuyo aliishia wapi?
- iii. Utohozi; Yesu Kristo-Jesus Christ
- iv. Tashihisi – Dunia yote inajua

(4x1)

c)

- a. Chifu Mshabaha anaisaliti jamii ya Waketwa kwa kushiriki katika njama ya kuwaondoa kutoka katika makao yao (uk. 55).
- b. Chifu anamsaliti Mangwasha anapompa Mrima bahasha ya pesa kama hongo ya kuendesha kampeni za Mtemi Lesulia (uk. 110), kinyume na matakwa ya jamii yake.
- c. chifu Mshabaha pale anapomsaliti Mangwasha kwa kumleta msichana mwingine kazini kwake ili kumfuta yeye kazi (uk. 135).
- d. Nanzia anamsaliti Mtemi Lesulia kwa kushiriki mapenzi nje ya ndoa na Sagilu na mhindi
- e. Sagilu anamsaliti mwanawe Mashauri kwa kuhusika kimapenzi na Cheiya, mpenziwe Mashauri.
- f. Sagilu anasaliti mila na utamaduni, anajihusisha kimapenzi na wasichana wadogo, anajihusisha na mpenzi wa mwanawe.
- g. Mashauri anamsaliti babake kwa kumwambia Ngoswe kuwa hana baba tena anamwondoa katika fikrana uhai wake.
- h. Mtemi anaisaliti nchi pamoja na wananchi wa Matuo kwa kuzorotesha uchumi kupitia kwa sera mbovu za uongozi na ufisadi uliokithiri.
- i. Mtemi anaisaliti jamii ya Waketwa kwa kuibagua katika ajira, biashara, hata katika makazi yao.
- j. licha ya mwanasheria Mafamba kuifanyia serikali yake kazi na kumfichia uovu wake katika kesi za ufisadi, anamnyang'anya cheti cha uanasheria na kumtowesha kutoka mjini Taria.
- k. Pia anamnyang'anya hakimu cheti chake cha uanasheria na kumfuta kazi licha ya kwamba alikuwa akitekeleza majukumu yake kulingana na sheria.
- l. Sagilu anaisaliti jamii ya Waketwa walioishi Matango kwa kushiriki katika kuchoma makazi yao licha ya kwamba yeye mwenyewe alitaka achaguliwe kuwa mbunge wao.

- m. Sagilu anamsaliti Mrima kwa kumhonga pesa ili ashiriki katika anasa huku akimlenga mkewe kimapenzi.
- n. Sagilu anamsaliti Mangwasha kwa kumtembelea na kujifanya anayejali maslahi yake ilhali ndiye anayemfadhili Mrima kushiriki ulevi na anasa hadi kufutwa kazi.
- o. Sagilu anamsaliti mwanawe Mashauri kwa kumnyang'anya mchumba wake Cheiya bila kujali heshima yake.

(12x1)

SEHEMU YA C.

TAMTHILIA-BEMBEA YA MAISHA

4 a)

- Maneno ya Dina
- Kwa Sara
- Wakiwa nyumbani kwa Sara jikoni
- Sara alikuwa amemtumia wito Dina aende amsaidie kupika

4x1=4

b) Sifa za Dina

- Mwenye huruma – anamhurumia Sara jinsi anavyouguza ugonjwa wake
- Mwenye ujirani mwema- anakuwa tayari kumsaidia Sara kama jirani wake
- Mwenye roho safi – hamwonei wivu Sara kwa kufanikiwa kwa watoto wake
- Mwenye mapenzi ya dhati- hataki wito wa Sara
- Ana kumbukumbu nzuri – anakumbuka masaibu ya Sara katika ndoa yake
- Ana mlahaka mzuri na mtoto wake Kiwa – anakuja kumjulua hali.

Zozote 6x1=6

c) - Sara na Yona wanajaliwa watoto watatu wa kike baada ya muda

- Yona anabaki kwa ndoa licha ya shinikizo kutoka kwa wanajamii aoe mke mwingine ili ampe mtoto mvulana
- Sara ana jirani kama Dina ambaye anamsaidia kila anapolemewa
- Sara anamsaidia Yona kuwasomesha watoto wao alipopoteza kazi ya ualimu
- Watoto wao wanahitimu masomo yao hadi chuo kikuu
- Neema anaolewa na bwana anayempenda na kumjali –Bunju
- Ndoa ya Bunju na Neema inawapa Sara na Yona wajukuu- Lemi na Mina
- Sara anakuja kuchukuliwa kwa gari na Neema kumpeleka mjini kwasababu ya matibabu
- Mjini Sara anapelekwa Hospitali nzuri ya wataalamu wanaoshughulikia ugonjwa wake vilivyo
- Neema na Bunju wamewajengea Sara na Yona nyumba
- Neema anampa babake Yona pesa za dawa za Sara na masurufu
- Kijijini jina la Neema limeenea kwa sifa ya kuwa mja wa kwanza kuendesha gari kijijini.
- Neema anawanunulia wazazi wake kochi jipya
- Neema anawanunulia wazazi wake jiko la gesi
- Yona anaanza kumjali mkewe Sara kwa kumpikia kiamsha kinywa.

10x1

5..

- Nidaa – mke wangu!
- Takriri – mwaka baada ya mwaka
- Tashihisi – ugonjwa umemla bila huruma
- Mbinu rejeshi – jana ningeishi tofauti
- Utohozi – silesi - slices
- Tashbihi – mfano wa mafuriko msimu wa masika
- Nahau – kata shauri
- Uzungumzi nafsia – kifungu chote
- Tanakuzi – Zamani, mpya
- Taswira – umenichezsha kama mwanasesere kwa muda mrefu/anapunga mkono
- Jazanda - silesi zetu za maisha tungezila zilivyokuja.

10x1 = 10

b)

- Toni ya majuto- Yona anajutia
- Toni ya huzuni/masikitiko- Kumtesa mkeweMaskini mke wangu!

2x1 =2

c)Umuhimu wa Yona

- Ametumika kukuza maudhui ya udhalimu kwa kumpiga Sara hadi anapoteza fahamu
- Kupitia kwake tunajua athari za udaku; kusemwa na majirani kwa kutokuwa na mrithi kunampaunyanyapaana kumfanya kugeukia ulevi (uk.9)
- Kielelezo cha wanaume wasiothamini wanawake
- Anakuza ubabedume; hakuthamini Neeme, Asna na Salome kwa kuwa wasichana
- Ametumika kuendeleza bidii anapokuwa mwalimu. Alikuwa anabeba vitabu kwendakusahihisha nyumbani wakati wa wikendi (uk.62)
- Anakuza baadhi ya sifa za Sara (mvumilivu)
- Ametumiwa kujenga mtiririko wa vitushi/ploti ya tamthilia kwa kumpiga Sara, kulewa.
- Anajenga mtindo wa tamthilia kupitia mbinu ya dhihaka, ritifaa, methali.
- Ni kielelezo cha watu wanaotuzwa katika jamii kutokana na kazi yao nzuri – anatuzwa na serikali na wazazi.

(8x1)

SEHEMU YA D:

USHAIRI

SWALI LA 6.

a)

- Binadamu hatosheki/ binadamu ana tamaa/tamaa ni hatari

1x1

b)

- Mtu aliye na tamaa huwa hatari kama nyoka
- Unafiki wa mtu asiyeaminika
- Masengenyo

- Balaa ya kumkirimu mchawi ni kutupiwa kinyesi 3x1
- c) (i) Idadi ya vipande katika kila mshororo
- Ukawafi/tumbuizo – Kila mshororo una vipande vitatu – ukwapi, utao, mwandamizi ambavyo vinatoshana kwa urefu – kila kimoja kina mizani nane 1x1
- (ii) Mpangilio wa vina katika kila ubeti
- Ukaraguni –vina vya kila kipande vinatofautiana katika shairi nzima 1x1
- (iii) Idadi ya mshororo katika kila ubeti
- Tarbia – Kila ubeti una mishororo mine 1x1
- d)
- Ni taabu kuishi na mtu aliye taraghani kwani kazi yake ni kujidai
- Atakusema faraghani asivyosema ukiwa naye kuwapendeza maadui zako
- Ni mtu akuchimbaye. Hana faida nyumbani bora usimtegeme
- Mtu aliye na tamaa ya kutaka kisicho chake ni hatari kama nyoka 4x1
- e) - Tashbihi/tashbiha – ni hatari kama nyoka
- Tashihisi/uhaishaji/uhuishi – bahati inahadaa bahati kupewa uwezo wa kudanganya
- Litifati – Subutu’ kumwacha mtu ajisemee
- Jazanda /sitiari Kinyesi nimetupiwa 2x1
- f)
- Inkisari – ukweliye badala ya ukweli wake, kiso badala ya kisicho n.k
- Miundo ngeu ya kisintaksia/ kuboronga sarufi/kufinyanga sarufi – ninacho changu kilio badala ya ninacho **kilio changu**. (za kwanza 2x1=2 ataje, atolee mfano na asahihishe au atuzwe 0)
- g)
- Urudiaji wa neno – kweli
- Urudiaji wa sauti – a-balaa, hadaa, jaa, tamaa
- Urudiaji wa mstari- mtu kuwa na tamaa. Akitaka kiso chake. Ni hatari kama nyoka
- Urudiaji wa silabi – Ki, ki, ki (za kwanza 2x1=2 atolee mfano au atuzwe 0)
- h)
- Mistari/mishororo minne katika ubeti
- Vipande vitatu katika kila mshororo
- Vina vyake ni: a, wi, yo
- Mizani 8,8,8 = 24 katika kila mshororo
- Mshororo wa mwisho unarudiwarudiwa/kibwagizo (lazima atolee mfano mtu kuwa na tamaa, akitaka kiso chake,ni hatari kama nyoka. 3x1

SWALI LA 7.

- i) Shairi huru (1 x 1 = alama 1)
- ii) Vina vinabadilikabadilka.
- Idadi ya mizani katika kila mishororo ni tofauti.

Idadi ya vipande si sawa katika kila msororo.

Shairi halina kibwagizo.

(zozote 3x1 = alama 3)

iii)Uhuru / idhini ya mshairi

Kuboronga sarufi mf. Nje na ndani ya nyumba watazunguka – watazunguka nje na ndani ya nyumba n.k.

Inkisari mf. Kaziyo – kazi yako.

(2 x 2 = alama 4)

iv)Uhaishaji – Jingi jasho likuoshe.

Tanakuzi – Nje na ndani ya nyumba usiku mchana uwasake.

Taswira – Kifo cha mende ... sharti miguu juu.

3x1

v)

Na uweke dawa nyingi hata nyumba.

Uihame na ukae nje siku nzima ukisubiri.

Ukirudi usiku, bado utakuta ni wazima.

Wamelala kwani mende ni vichwa vigumu.

Hawafi kwa urahisi.

(zozote 4x1 = alama 4)

(vi) Ukijenga nyumba yako, hutakaa sana bila kuingiliwa na wageni.

Hata mende wataanza kutalii bila ruhusa na bila woga wakila ulichonacho wakuachie masalio.

Hata ukiweka dawa hawafi.

Mende wakifa ni sharti miguu iwe juu.

Haiwezekani mtu kuishi pweke kwenya nyumba.

(zozote 2x1 = alama 2)

(vii) Kisha paa uweke na ukaandike

Siku nyingi bila kuingiliwa na mgeni hutakaa

(1 x 1 = alama 1)

(viii) Mende

Kifo cha mende

Mende nyumbani

(1 x 1 =1)

SEHEMU YA E: HADITHI FUPI

MAPAMBAZUKO YA MACHWEO NA HADITHI NYINGINE

8.

- (i) Maneno haya ni ya Kikwai.
- (ii) Anajibu ujumbe wa simu ya Mama Mercy mke wake.
- (iii) Alikuwa ofisini.
- (iv) Ilikuwa usiku wa saa nne na bado alikuwa kazini, hofu ya Mama Mercy ni kuwa Mercy angelala bila babake kufika. 4x1

(b)

- (i) Mwenye mapenzi kwa familia yake – Mama Mercy alipomwambia kuwa Mercy angelala kabla hajafika, aligushwa na kutoka kasi kazini. Pia mamake alipotamka atume pesa nyumbani alisema angetuma.
- (ii) Mlezi bora – Anaenda kwa Vaite na kukopa chakula. Anamlisha Mercy. Baada ya kumlisha Mercy, alishindwa kula chakula ilhali Mama Mercy hakula chochote. Hali yake inamfanya kuhisi kulia.
- (iii) Mwenye mawazo – Amejawa na mawazo hadi anasahau kumpigia mamake simu. Mama anamjulisha juu ya deni ya yule fundi wa nyumba. Atalazimika kuuza mbuzi, kuku n ahata pesa na deni zikose.
- (iv) Mwenye utu – Anamuomba Nilakosi advansi ilhal yeye anahitaji pesa, badala ya kujiomba yeye mwenyewe
- (v) Mwenye bidii – Kuendea msaada kwa Kanisa. Pastor alimpa unga uliowashibisha na wakala wakalala. Pia kufanya kazi kwa bidii haa mshahara unapocheleweshwa
- (vi) Mvumilivu – Kuvumilia kukosa mshahara, kufokewa na Boss na hata Mama Mercy 6x1

(c)

- (i) Kuwa kazini hadi saa nane kasorobo za usiku – Kikuni anapigiwa simu na Mama Mercy kuwa Mercy anamsubiri
- (ii) Usafiri – Usiku hapakuwa na msongamano wa magari barabarani, lakini mchana watu waliotembea kwa miguu, pikipiki na magari yalisongamana
- (iii) Kukosa pesa za matumizi. Kikwa analazimika kuenda kukopa chakula kwa Vaite. Yeye na mkewe walilala bila kula. Kulala njaa kwake na mama Mercy pia kulitokana na chakula kilichosalia kuwa kidogo na kunuka mafuta taa.
- (iv) Kazi nyingi ya dharura kazini ya kuandaa vitabu kwa ajili ya kuviwasilisha kwenye wizara. Kutumwa na Bosi kumfanyia kazi za kibinafsi kama kumpeleka mtoto wa Bosi hospitalini.
- (v) Ukosefu wa mshahara – kukosa kulipwa mshahara kwa miezi miwili
- (vi) Uoga – Kuogopa hata kuomba pesa kidogo za matumizi. Hadi Bosi awe kwa ‘mood’
- (vii) Kutegemewa na jamii – Mama anamjulisha juu ya deni ya yule fundi wa nyumba. Atalazimika kuuza mbuzi, kuku na hata pesa za deni zikoshe kutosha.
- (viii) Hali mbaya ya kiuchumu – Bei ya mauzo kushuka na hali ya maisha kupanda.
- (ix) Kutembea kuenda na kurudi kutoka kazini kwa sababu ya kukosa pesa za nauli au mafuta ya kuweka kwa gari
- (x) Kufanya kazi kwa ‘contract’ – Nilakosi ambaye mkataba wake unakatika mwezi ujao walitaka kumuachisha kazi sasa.
- (xi) Kuomba advansi ya elfu tano – Nilakosi
- (xii) Kufungiwa nyumba na Landlord kwa sababu ua kuksa kulipa nyumba. Sababu ni kukosa kulipwa mshahara.
- (xiii) Kutumwa kufanya kazi za nyumbani na Bosi – kumpeleka mtoto hospitalini akitumia gari la Kampuni.

- (xiv) Kupewa gari na Kampuni lakini kushindwa kuliweka mafuta
- (xv) Kufokewa na Bosi – Kikwai alipokosa kuja na gari kazini kwa sababu ya kukosa hela za mafuta ya gari, alimfokea na kumuonya kuwa gari ni lazima liwe pale ofisini.
- (xvi) Bosi kukosa kufika ofisini akijua fika kuwa ni mwisio wa mwezi na anafaa kuwalipa wafanya kazi mshahara
- (xvii) Bosi katili ambaye anaweza kumlipa Kikwai mshahara wa miezi miwili na kumwachisha kazi ghafla. Kwa hivyo alikuwa na pesa za kumlipa kila mwezi lakini hakufanya hivyo.
- (xviii) Kuachishwa kazi kwa ghafla na kulazimika kurudisha kila kitu cha kampuni. Analipwa mshahara wake wa miezi miwili.

10x1